

Ivana Lovrić Jović

Institut za hrvatski jezik

Francjezarije: čuvarice narodnoga jezika i njihov potomak iz 21. stoljeća – supostavljanje i suprotstavljanje

.....

U radu se analizira jezik dramskoga teksta *Šmigalove furbarije*, suvremene prilagodbe Molièreova djela čiji je autor Luko Paljetak. Njegov se jezik uspoređuje s građama koje su autora nadahnule, poglavito s frančezarijama iz 18. stoljeća. Putem fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke razine istražuje se mogućnost ostvaraja Paljetkova jezika u stvarnosti.

Ključne riječi: stvarni dubrovački govor, stari dubrovački govor u suvremenome dramskom tekstu, jezikoslovlje, građa za znanstvena istraživanja

.....

1. Uvod ili zašto je i kako nastala ovovremena dubrovačka frančezarija

Dubrovački polihistor, prozaist, pjesnik, prevoditelj i teoretičar Luko Paljetak 2014. je godine od Kazališta Marina Držića dobio zadatak prilagoditi na dubrovački govor Molierèovu komediju *Les Fourberies de Scapin*. Ta je posljednja Molierèova komedija s elementima farse u komediografovo vrijeme u Francuskoj bila primljena mlako premda je nastala u namjeri da se sviđi više od sofisticirane *Psihe* (Paljetak, 2015: 57). U osamnaestome stoljeću u Dubrovniku nije ponašijenčena zato što sadržajem nije odgovarala dubrovačkim prilikama, prema Paljetku (2015: 59), ponajviše zbog radnje u kojoj izvjesni Turčin, *njeki dečenti Turčin*, želi nasamariti Dubrovčanina, što je u onome delikatnom trenutku dubrovačke povijesti bilo neprikladno.

Izazov prevođenja, točnije prilagođavanja teksta iz 17. stoljeća za publiku iz 21. stoljeća morao je iznjedriti prvu važnu odluku: na kakav je jezik prereći i kako postići u isto vrijeme razumljivost i starinu. To je već u temelju pretpostavilo kompromise koji nisu bili jednostavni. Podrazumijevalo je i veliko spisateljsko umijeće, iskustvo i poznavanje francuskoga jezika iz 17. stoljeća i dubrovačkoga govora iz starijega i novijega doba. Autor je imao na raspolaganju i prijevod na hrvatski standardni jezik, što je zasigurno bilo od pomoći.

Paljetak je za konstrukciju svojega jezika (analiza će pokazati da se upravo takvim može nazvati) odlučio paljetkovati iz velikoga dijela slavne dubrovačke dramaturgije (što u popratnome tekstu i navodi): iz brojnih dubrovačkih dramskih velikana šesnaestog stoljeća, ponajprije Držića; iz anonimnih smješnica iz sedamnaestoga stoljeća; iz samih dubrovačkih frančezarija koje pripadaju osamnaestomu stoljeću te iz Vojnovićeva opusa koji obuhvaća kraj devetnaestoga i početak dvadesetoga stoljeća. Oblikovati jezik ugledajući se na pet sinkronijskih presjeka jedne dijakronijske osi duge pet stoljeća podrazumijeva stvoriti jezik koji nikad nije mogao biti ostvaren – ni teoretski ni praktično – ne samo kao organski izričaj (prirodni, govoreni – vernakular) nego ni kao (za)pisani jezik (bilo kojega jezičnog žanra pa ni dramskoga).

No kazalištu umjetni jezik nije nepoznat. Kazališna scena nije znanstvena i istinitost joj nije imperativ. Zato dramska djela ne smiju biti shvaćena kao tekstovi u narječju usprkos činjenici što su govornomu jeziku bliža nego drugi književni žanrovi. Jezikoslovci su za Držićev dramski opus utvrdili da ako su “njegove komedije književno djelo, onda je i umjetnički izraz tih napisanih djela književni jezik” (Moguš, 1991: 31). Da je posrijedi književnička stilizacija govornoga jezika, a ne autentični govorni jezik, misle i drugi književni teoretičari i jezikoslovci, npr. Čale (1978: 197) i Katičić (1999: 12). Tako ni Paljetkov stilizirani jezik nije nešto što se očekivano među pukom razumije. Analiza jezika *Šmigalovih furbarija* međutim donosi veliku razliku u odnosu na prijašnje dramaturške dubrovačke tekstove pa će se u zaključku ona isticati kao ključna posebnost, nešto kao *differentia specifica*.

Tekstovi koji nastaju za konkretne kazališne potrebe – dakle oni pisani (prilagođeni, prevedeni ili novi autorski tekstovi) na narudžbu – uglavnom nemaju tiskane inačice, već za širu javnost nestaju onako kako nestaje predstava. Pohranjeni su u kazališnim arhivima njihovi pisani ostaci (dramski tekst, medijski odjeci, programske knjižice), ali ne ostaju za budućnost ponuđeni kao dramski tekst pisan bez narudžbe, kao književni proizvod koji može biti i sam sebi svrhom. I u tome su smislu *Šmigalove furbarije* iznimka, jer su u istome kazalištu tiskane kao samostalna knjiga. Ta činjenica veseli, ali traži i upozorenje, što je i bilo povodom ovomu radu.

Isto je Molierèovo djelo na hrvatski standardni jezik, na njegov književni jezični stil, prevedeno naslovom *Scapinove spletke*. Razlika između hrvatskih prijevoda i dubrovačkih prilagodaba nije samo u jeziku nego i u vrsti prekodiranja teksta: frančezarije su prilagodbe na dubrovački govor, a *Scapinove spletke* prijevod na hrvatski jezik nastao za potrebe dramske izvedbe u kazalištu Gavella. Iz opisa predstave razumijeva se da nije riječ o lokalizaciji jer su imena likova francuska,¹ a koliko je prijevod slobodan, odnosno doslovan, ne može se sa sigurnošću utvrditi, ali je iz nekoliko javnosti dostupnih rečenica² jasno da je francuski predložak preveden na jezik koji je opći i razumljiv svim govornicima hrvatskoga jezika, a nije lokalni i nije arhaičan – što je osnovna karakteristika dubrovačkih frančezarija. Scapina je utjelovio Pero Kvrđić, odigravši ga “u bijelim ofucanim hlačama potfrknutih nogavica iznad tenisica, u crnoj majici s kicoškim svilenim šalom oko vrata, bandažiranih ručnih zglobova kožnim remenima. U tajnom džepu nogavice, povremeno je nosio palicu – pendrek”.³

---

1 Iz obavijesti o predstavi doznaje se da je riječ o prijevodu koji je nastao iz pera redatelja Mladena Škiljana. Dostupno u elektroničkoj inačici: <https://www.gavella.hr/predstave/arhiva-predstava/scapinove-spletke> (20. rujna 2022.).

2 Kvrđić 2001.

3 Isto.

Molièreove su komedije u Dubrovniku bile popularne mnogo prije, a izvedbe tih komada prilagođenih na dubrovački govor čine dio repertoara Dubrovačkih ljetnih igara od njihovih početaka. Dubrovačko ih gledateljstvo osjeća kao autentične dubrovačke komade, što ne čudi prisjetimo li se njihova nastajanja. Početak 18. stoljeća u dubrovačkoj je kazališnom životu bio obilježen gostovanjem talijanskih kazališnih družina i skromnim pučkim komedijama s kraja 17. stoljeća. Takav repertoar nije zadovoljavao zahtjevu dubrovačku mladost: talijanski su im kazališni komadi bili daleki po jeziku i duhu te su isključivali suradnju i afirmaciju na pozornici. Zato se nekolicina mladih Dubrovčana domislila preraditi Molièreove komedije. Tijekom toga su posla radnju i likove prenijeli u Dubrovnik, u njegov živi govor i ambijent, pa su te preradbe često vjerna slika stvarnih kritika u toj novoj sredini, i to oko pola stoljeća nakon pojave originala u Francuskoj, tj. između 1660. i 1673. g. (Deanović, 1972: 8).

Početak 21. stoljeća u Dubrovniku je pak obilježen odumiranjem dubrovačkoga govora i brigom oko njegove budućnosti. Promjene u sastavu stanovništva i druge geopolitičke okolnosti dubrovačkomu su vernakularu pomalo dokinule glavne karakteristike pa bi se izraz dubrovački govor kao naziv trebao odnositi zapravo samo na jezične slojeve do kraja 20. stoljeća, dok bismo za suvremeni izričaj mogli reći samo: govor koji se govori u Dubrovniku. Nije to iznimna pojava u globalizacijsko vrijeme i nema joj pravoga (ni pravnoga) lijeka, možda i zato što nije bolest posrijedi. Držiću bi vjerojatno Vojnovićev dubrovački govor zvučao strano i zapušteno, Vojnoviću bi govor naših roditelja iz sredine 20. stoljeća zvučao kao nešto čemu treba pomoć, no lokalni je govor organska pojava, ima samo unutarnju, ne i vanjsku normu i nitko ga ne može propisati. Standardni se jezik propisuje (uči izvan doma), organski se govor opisuje (i usvaja u obitelji). Osim toga, moguće ga je poticati na razne načine imajući na umu da je važan dio baštine, a dubrovački je govor kao nematerijalna baština zaštićen i pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske. Važna mu je karakteristika i to što je, u svome starom obliku, poslužio kao temelj za standardizaci-

ju nacionalnoga jezika pa je njegovo nestajanje popraćeno strastvenije i dramatičnije nego inače.

Sve je to vjerojatno bilo pobudom za odluku o molbi za stvaranjem novoga teksta s pečatom starine i sve je to označilo njegov oduševljen doček popraćen žučnim raspravama koje su se ticale razumljivosti dramskoga teksta, odnosno percepcije u gledatelja kao važnoga dionika kazališnoga procesa. Jedni su bili za to da se predstava titluje na standardni jezik, drugi su bili izraziti protivnici takva postupka, a sami glumci imali su poteškoća u svladavanju toga jezika.⁴

Dubrovačke frančezarije iz 18. stoljeća, premda žanrovski daleke od dijalektološke građe, redovito su činile korpus za istraživanja dubrovačkoga govora,⁵ pogotovo za istraživanja u području književne teorije,⁶ a u istoj su se ulozi našli i drugi dramski tekstovi, na čelu s Držićevima. Stoga treba naglasiti kako je njihov jezik predstavljao jezik njihova vremena, dok Paljetkova komedija predstavlja jezik prošlih vremena, i to nekoliko njih – jer da je htjela govoriti jezikom svojega vremena, razočarala bi i naručitelja i gledatelja, a autor bi se našao u problemu znajući da mu publiku čini dio građanstva koji razumije dubrovački govor s početka 20. stoljeća i dio koji ga možda nikad nije čuo.

---

4 O tome vidi: <http://old.dubrovniknet.hr/novost.php?id=36312> (22. travnja 2023.).

5 Za Sočanac (2004) činile su dio građe za monografiju o talijansko-hrvatskim jezičnim dodirima, dok je Lovrić Jović (2014) njihov jezik istražila višerazinski, što je objavljeno kao jezična monografija.

6 Među prvima njima se počeo baviti Tomo Matić još početkom prošloga stoljeća, slijedio ga je Ivo Hergešić te Mirko Deanović, koji je i kritički izdavač svih frančezarija. U novije se doba preradbama Molièreovih komedija bave Mirko Tomasović, Mira Muhoberac, Dunja Fališevac, Vesna Deželjin i Cvijeta Pavlović, dok se Nikola Batušić bavio Molièreom općenito, ali i njegovom recepcijom u Hrvatskoj. Zahvaljujući spomenutim teoretičarima i književnim povjesničarima danas imamo detaljne opise dubrovačkih preradaba, odstupanja od francuskoga predloška te usporedbe dubrovačkih lokalizacija s istovjetnim mjestima u izvorniku, a identificirani su (približno) i prerađivači.

U *Šmigalovim furbarijama* riječ je o lokalizaciji, jednako kao u starijim frančezarijama u kojima su promijenjena, dakle, mjesta radnje i imena likova. Molièreovi provincijalci postajali su Bosanci, Peraštani, Župljani, Konavljani, a dubrovačka je inačica *Don Juana – Džono*, dubrovački sefardski Židov koji loše govori talijanski. Paljetak isto tako uvodi Gabra Grintala, Klema Karkašinu, Oracija, Leandra, Belindu, Ortenciju, Šmigala, Maru Zvrčoku i Balda Britvulina.

Još je jedna važna poveznica starih i nove frančezarije, a to je identiteti činitelj. U 18. su stoljeću ti tekstovi nastali kao odraz zasićenosti stranim tekstovima, željelo se nešto na hrvatskome jeziku, nešto što će puk zabaviti uspješnije od talijanskih komada, što će im biti bliže i pripadnije. Zato su “komedije Molièreove iz franačkoga u slovinski jezik prinesene”.⁷ Godine 2014. željelo se nešto što će Dubrovčanima zvučati autentično, nešto što će im laskati poručujući da im identitet nije potpuno ugrožen i, najvažnije, nešto što bi trebalo spasiti dubrovački govor, barem u pokušaju. Zato je francuski tekst prema “Molièereu na dubrovački ponašio Luko Paljetak” uz popratno obrazloženje kako je zbog nezaustavljiva nestajanja dubrovačkoga govora uvjetovana velikim brojem pridošlica napisao frančezariju “koja se uklapa u postojeće, sve izrazitije nastojanje da se dubrovački govor/jezik spasi od izumiranja/iščeznuća” (Paljetak, 2015: 60–61). Frančezarije iz 18. stoljeća jednako su tako nastale u pokušaju spašavanja “ugrožene narodne riječi na dubrovačkoj pozornici” pa Deanović (1972: 10–11) zaključuje: “Da nije bilo Molièreova repertoara, narodni bi jezik bio jamačno zamro na dubrovačkim daskama gotovo pola vijeka ranije.”

Još jednom valja ponoviti da su frančezaristi prilagođavali na jezik svojega vremena, dok Paljetak nije ponašio na dubrovački govor svojega vremena, čime je razumljivost sveo na najmanju mjeru.

---

⁷ Nazivi *slovinski* i *ilirski* u to su doba označivali “hrvatski”.

2. Metodologija istraživanja ili što se ovdje i kako supostavlja i suprotstavlja

Istraživanje za potrebe ovoga rada provedeno je kontrastivnom metodom, odnosno usmjerenošću na razlike, točnije na osnovne elemente koji se mogu razlikovati među spomenutim građama. S obzirom na prigodu i prostornu ograničenost, analiza je obuhvatila samo neke od važnih karakteristika relevantnih u povijesnoj kroatistici.⁸ Jezik *Šmigalovih furbarija* uspoređen je s jezikom iz nekoliko drugih građa. Kako je Luko Paljetak opisao, svoj je jezik gradio crpeći iz nekoliko dijelova dubrovačke dramske književnosti pa je usporedni korpus obuhvatio tu građu. Usporednice su se uspostavljale s komedijom *Dundo Maroje* kao ogledom Držićeva dramskog jezika (16. st.). U postupku ekscerpiranja primjera iz te komedije posebno se obratila pozornost na likove u kojih je dubrovački govor očekivan, na primjer izuzete su Laurine dionice s obzirom na njezin ikavsko-čakavski govor i dijelovi dijaloga koje izgovaraju likovi koji ne predstavljaju Dubrovčane.⁹ Lisac (2007: 1) je dubrovački govor pronašao u dijaloškim dionicama Dubrovčana i u didaskalijama pa se tako postupilo i u ovome istraživanju. Naime, Držiću je jezik važan stilogeni element pa je analiza njegova jezika veoma zahtjevna. Poznat po istančanoj uporabi raznih idioma i jezika, u svrhu radnje i gradnje likova, Držić je dokazan kao poznavatelj hrvatskoga, talijanskoga, latinskoga, u manjoj mjeri i njemačkoga, turskoga, grčkoga, albanskoga, arapskoga i dalmatskoga jezika (Lisac, 2007: 1). Paljetku je ugledanje na Držićev jezik zasigurno predstavljalo velik izazov, a s obzirom na širinu i dubinu njegovih filoloških horizonata, logično je da je taj izazov uspješno riješio.

---

8 Potpuna istraženost svih karakteristika na svim jezičnim razinama mogla bi činiti samostalnu monografsku knjigu.

9 Zbog njegove nepripadnosti dubrovačkomu kraju nije se uzimao u obzir ni dijaloški dio koji izgovara Gulisav Hrvat (usp. Muhoberac, 2008).

Njegove su se *Furbarije* nadalje usporedile s jezikom ogledne smješnice *Ljubovnici* iz 17. stoljeća, s jezikom frančezarija iz 18. stoljeća,¹⁰ s jezikom Vojnovičeve *Dubrovačke trilogije* (19./20. st.) i s jezikom (rukopisnih) dubrovačkih oporuka iz 17. i 18. stoljeća pisanih hrvatskim jezikom i pohranjenih u dubrovačkome Državnom arhivu.¹¹ Potonja je građa najizravniji uvid u jezik stvarnih ljudi premda je u pojedinim dijelovima teksta ograničena administrativnim žanrom.

Za razliku od ostalih jezičnih razina, leksička razina podrazumijeva otvoreni popis elemenata pa se ovom prigodom najmanje istražila. Osim u spomenutim građama, potvrđenost talijanizama provjeravala se u primjerenoj literaturi, ponajviše onoj koja je sustavno zabilježila sve talijanizme iz dubrovačke dramske književnosti (Sočanac, 2004). To ne znači da se dubrovački leksik u talijanizmima iscrpljuje, ali su za dramske tekstove tipični i brojniji nego u nedramskim tekstovima, bilo proznim književnim, bilo onima iz arhivskih spisa (u ovome slučaju iz oporuka).¹²

3. Jezična analiza ili relevantne karakteristike jezika Paljetkovih *Šmigalovih furbarija*

Jezična analiza Paljetkova dramskoga teksta provedena je tradicionalnim monografskim kroatističkim načelom opisivanja elemenata prema jezičnim razinama: fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj. Podatci za to pripremljeni su ekscerpiranjem primjera i njihovim omjeravanjem s istim karakteristikama iz pet osnovnih oglednih

---

10 Jezik dubrovačkih frančezarija istražen je u svim razinama, istraživanje je objavljeno u jezičnoj monografiji Lovrić Jović 2014.

11 Ti su arhivski tekstovi jezično istraženi na svim razinama, istraživanje je objavljeno u jezičnoj monografiji Lovrić Jović 2015.

12 Osim toga, metodom opisivanja nerazumljivoga leksika talijanizmi su češće istraživani od leksika poznatoga hrvatskomu standardnom jeziku, ali i od onoga nepoznatoga slavenskoga ishodišta.

građa koje čine korpus za usporedbu. Analitičkim deskriptivno-kontrastivnim pristupom te metodom sinteze u obradbi podataka došlo se do zaključka koji je potvrdio postavljenu tezu što će se obrazložiti na kraju, a najavit će se i tijekom analize.

Fonološki opis hrvatskoga jezika uglavnom otpočinje provjerom odraza staroslavenskoga glasa jat (ě). Zbog usmjerenosti na razlike u analizi nije se provjeravao odraz u osnovama riječi jer je *je* očekivano ijekavski – oblik *dijete* ili *vrijeme* (u nominativu jednine) nalazi se u Paljetka, u Držića (uz *brijeme*), u smješnici *Ljubovnici*, u starim frančezarijama, u Vojnovića (uz *brijeme*) i u oporukama (uz *brijeme*). Držić, doduše, u prologu ima više elemenata svoga pjesničkog jezika pa se ondje potvrđuju i ikavski odrazi u osnovama riječi: *svitla*, *zvizda*, dok isti leksemi u dramskim dionicama imaju samo ijekavski odraz: *svijetla*, *svijetlijem*.

S obzirom na čestotnost potvrda i autentičnost leksema za stariji dubrovački govor ovdje će se promotriti i osnova dviju tvorbenih inačica: *trijeba* i *potrijeba/potreba* te glagoli *trjebati* i *trebovati*. Paljetkov tekst ima ostvaraj kratkoga jata u glagolnome obliku: *trjeba*, *trjebalo* (*Trjeba mi samo jedno čeljade; trjebalo mislit prije*). Tako je i u Držićevu *Dundu Maroju*: *Ovdje trjeba učinit srce od lava, a obraz od zle žene*. Kad se izraz pojavljuje kao imenica, odraz jata je dug: *trijeba je gledat od koga se konselj uzimlje*. No Držić ima i ikavski ostvaraj – u dijaloškim dionicama Mara i kandžilijera: *triba mu će bit, triba je da joj kontradotu učiniš*. U smješnici *Ljubovnici* nalazi se imenični ostvaraj: *trijeba je njega zamitit*, i glagolni s ekavskim odrazom: *trebovalo*. Slično je u frančezarijama: *trijeba je da učiniš silu sam sebi*. Oporuke tu leksičku inačicu ne potvrđuju, vjerojatno zato što je ona tipičnija za književni izričaj nego za vernakular (umjesto nje u oporukama se nalazi: *potreba*). Ni Vojnovićeva *Trilogija* imeničnu i glagolnu inačicu *trijeba/trjeba* ne potvrđuje, a to se može objasniti razdobljem u kojemu je tekst nastao (najmlađi sloj govora u odabranome korpusu).

Tvorbena inačica *potreba/potrijeba* pojavljuje se u svim promatranim tekstovima. U Paljetka s ijekavskim odrazom: *od potrebe*, u *Ljubovnicima*

isto tako: *potrjeba*, u Držića se uz *potrjeba* (od *potrjebe*), *potrjebom*, *potrjebu* u stihu nalazi i ikavski ostvaraj: *potriba*, *potribu*. Imenični je oblik s ekavskim odrazom potvrđen u frančezarijama, u oporukama i u *Trilogiji* (*potreba*). Stoga valja primijetiti da su frančezarije i *Ljubovnici* građa istoga razdoblja i istoga žanra, ali sa strogom opredijeljenosti u odrazu *jata* u tome leksemu.

Osnova *prěd-* u osnovnoj se priložnoj inačici u starijim građama ostvaruje ikavskim odrazom pa ju je i Paljetak iskoristio za pečat starine: *prid* za “pred”. Očekivano je potvrđena u Držića: *prid*, *pride*, uz to i: *naprijeda*. U *Ljubovnicima* se nalazi samo ijekavski odraz: *naprijed*, *unaprijed*; dok oporuke s većom čestotnosti potvrđuju ikavski: *prid*, *ispriđ*, uz rjeđi ijekavski: *unaprijeda*. Vojnović, kao predstavnik novijega sloja, ima dvojne oblike: *pred* i *prid*, *ispriđ*, uz očekivani *naprijed*.

Prefiks *prě-* u Paljetka ima ekavski odraz: *presvijetloga*, dok stariji slojevi pamte ikavski. U *Dundu Maroju* potvrđeni su: *pridat*, *prikinut*, *prikinu*, *prikidoše me*, *pritilo*, *prikrsti se*. *Ljubovnici* imaju: *prilijepa*, *prilijepa*, *prividjelo*, *pridušili*, *pripodnijet* (uz rjeđe: *prevratiti*), a frančezarije su potvrdile: *pripali* (od “prepasti”), *pripaden*, *privarit*, *priobražen*, *pribit* (“prebiti”), *pritrpjjet*, *priprodat*, *primjestili*, *priporučio*, *prikorit*, *prikor*, *priskladan*, *pridostojna*, *priskakat*, *pritučene*, *prinemoć* (gl.), *prinesrećan*, *privraća*, *pristolje*, *pridat* (inf.). Oporuke očekivano potvrđuju isto: *pribaviti*, *pričista*, *pridati*, *pridragi*, *prigledati*, *priminuti*, *priminutje*, *prinijeti*, *priporučena*, *priporučujem*, *prisveti*, *prisivjetla*, *priteći*, uz iznimke: *prebivati*, *preporučujem*, *preporučivam*. Jednako očekivano, Vojnović ima i odmak u smjeru standarda: uz ikavski odraz u *prigledat*, *pristrašeno*, *pridam*, *priklopi* veće je čestotnosti ekavski: *prekipjelog*, *prekrstivši*, *pregledao*, *prepleću*, *preveliku*, *prevrnula*, čak i u stihu: *prebijene*.

Prateći tipična obilježja dubrovačkoga govora, valja napomenuti da je osnova *rek-* u Paljetkovu tekstu, kao i u usporednim građama, u infinitivnome obliku potvrđena s ijekavskim odrazom – *rijet(i)*, a tako i u 1. i 2. licu prezenta niječnoga oblika glagola *biti*: *nijesam*, *nijesi*, *nijesmo*, *nijeste*. Frančezarije i Držić to potvrđuju bez iznimke (*rijet*, *nijesam*, *ni-*

jesi...), dok oporuke,¹³ *Ljubovnici* i Vojnović uz ijekavske oblike navedenih glagola rijetko imaju i oblik *nisi*.

Osnova *směj-* u glagolskim oblicima iz *Šmigalovih furbarija* ima samo ikavski odraz: *smijem, smijete*. To je očekivano s obzirom na činjenicu da se *ě* ispred *j* ostvaruje glasom *i*, no u govoru dubrovačke okolice jekavski je odraz bio normalan (*smijejati se* – ARj, 15: 45), a tako i u Držićevu urbanome izričaju: *smijejat se, smijejem se, smijeje se, smijeju se, nasmijejat se* itd., uz jednu jedinu potvrdu s *i* – *smijat* – uzrokovanu metrikom stiha (Rešatar, 1933: 139). Frančezarije pak samo iznimno potvrđuju ijekavski oblik: *smijej* (2. l. jd. imp.), koji izgovara Frano, dubrovački gospar kojega oslovljavaju sa *signor Francesco*. U ostalim potvrdama nalazi se ikavski odraz: *smijat, nasmijat, smije, smiju, smijući, uzsmiju*, te u imperativnome obliku: *smi'*. U oporukama se taj leksem ne nalazi, a *Ljubovnici* potvrđuju samo ikavski oblik: *smiješ*; tako i *Trilogija*: *smije, nasmije*.

Kratki ostvaraj jata poslije suglasničkoga skupa koji završava glasom *r*, takozvano *pokriveno r*, u Paljetkovu je tekstu potvrđen uglavnom jekavskim odrazom: (osim već spomenuta oblika *potrjeba* i *zaprjeka*), *prješa, trjesku, vrijemeu, vrjeću*, jednako tako u Držića: *srjeća, zrijelo, brjeme, brjemena, vrijemea, prješa* (te već spomenuti *potrjebe*); uz rjeđi ekavski odraz: *nesrećo*. U *Ljubovnicima* se nalazi i *vremena* i *vrije- mena, krepos(t)* i *krjepos(t), sreća* i *srjeća*, (samo) *treska*, dok je u frančezarijama ekavski odraz nešto veće čestotnosti: *krepos(t), sreća, potreba; vremena, srećan, srećniji, srećno, nesrećnoga, nesrećnijega; treske*, uz jekavski: *grjehovali, uvrjeda; (zaprječicam, zaprječivaš, oprječiva)*. Slično je i u oporukama: *breme, vremena, grešnu; krepos(t), sreća, potreba, potrebni, najpotrebnitije, ustrebuje*, uz rjeđi ijekavski: *vrjeća*. Vojnovićeva *Trilogija* na tome mjestu potvrđuje samo ekavski odraz: *grešnica, potreba, vremena, sretno, sretni, preše*.

Poznatu dubrovačku crtu *ě > ije* u gramatičkim morfemima Paljetkov jezik potvrđuje bez iznimke: *muškijeh, drugijeh, svojijem, vašijem, svijem*,

---

13 Oporuke su potvrdile samo aoristni oblik *rijeh*, ali nemaju ni reći.

vlastitijeh, maraviljozijeh, impertinentijeh. U Držićevu *Dundu Maroju* potvrđeno je isto: *velicijeh, svitlijem, uzumnožnijem, dubrovačkim, ovizijeh, razlicijeh, dugijem, mojijem*; a jednako je i u smješnici iz 17. stoljeća: *vrijednijeh, galantijeh, kojijeh, ubranijeh, onijema, svijem, njegovijem, lije-pijem, kolicijem, velicijem* te u frančezarijama iz 18. stoljeća: *razlikijem, veselijem, mladijem, viteškijem, malijem, ostalijem, novijem, tvojjem, tijeh, takijeh, njekolicijeh.* Oporuke su potvrdile isto: *ovijeh, mojijeh, kojijeh, nijijeh, onijeh, mojijem, Antunovijeh, Božijeh, crkvnijeh, dobrijeh, dubrovačkim, Grgurovijeh, istijeh, kantanjeh, malijeh, mletačkim, mobilijeh, naređenijeh, ostalijem, potrebnijem, rečenijem, strašnjem, universalijem, bijelijem, crljenijem, tolarijeh, Mlecijeh, librijeh, poslijeh, tefterijeh, tolarijeh, dukatijeh, Dolijeh, prvijeh.* Vojnovićeva *Trilogija* pojavu potvrđuje u didaskalijskome dijelu: *svijeh, zatvorenijeh, crnijeh, crljenijem, naravnijem*, i u dijaloškome dijelu: *ovijeh, svijeh, našijeh, svijem*, ali isto tako ima i ikavske inačice: *svih, svima, crnim, gušćim, velikim, zlatnim, svilenim, sasvim* – u didaskalijama, i rjeđe u dijalogu: *tvojim*.

Što se praslavenske jotacije tiče, Paljetkova građa u prijedlogu “među” potvrđuje uvijek štokavski odraz (*među*), tako je i u oporukama, očekivano, jer su ostvaraji *meu* ili *meju* tipični samo za dubrovački visoki književni jezik, posebno pjesnički. Ne potvrđuje ih ni građa *Ljubovnika*, ni Vojnovićev kasni dubrovački govor, dok Držić oblik *meu* jednom ostvaruje, u prologu: *a svitla zvizda danica ne skriva se kako ovdje meu vami, ma svitlo svoje lice na bilomu prozoru na svak čas kaže.* Iz rečenične se okoline razvidi da je jezik u tome proznom dijelu *Dunda Maroja* bliži pjesničkomu pa oblik *meu* valja tumačiti uz tu činjenicu. Drugdje se u komediji ostvaruje jotirani oblik *među*.

U Paljetkovu se tekstu potvrđuje nejotirani oblik glagola *iti* i njegovih izvedenica: infinitivni *it*¹⁴ i *otiti* te imperativni *otidi, pridi* i prezent-ski *izide*, u Držićevu *Dundu* isto tako: *otidoh, otide, otidoše, otidosmo*,

---

14 Okrnjeni infinitivni oblici poznato su dubrovačko obilježje. U tekstu ovoga rada ponekad će se, kad se ocijeni da je razumljivost ugrožena, dodavati dočeto *i* u zagradi, npr. *it(i)*.

otidimo, kao i u frančezarijama: *otit, sit*, te (u analoški tvorenim ličnim gl. oblicima): *izideš, izide, izidete, izidi* (imp.), *izidite* (imp.), *otidem, otide, otidemo, otidu, otidite* (imp.), *otidoh, side*. Oporuke, kao trag najbliži razgovornomu jeziku, imaju češće jotirane oblike (u infinitivima): *doći, naći, poći, prići*; (u ličnim glagolskim oblicima): *dođe, iznađe, nađe, pođem* te primjere u kojima analoška jotacija nije provedena: *otiti*. Smješnica ima nejotirane ostvaraje: *otit, otidoh*, uz jotirane: *dođe, pođi, nađe*. U Vojnovićevoj *Trilogiji* osvjedočeni su oblici: *poć, pođi, dođi*, a leksem “otići” ne pojavljuje se pa pojavu nije moguće utvrditi.

Sibilarizacija se u nekim dubrovačkim starim oblicima potvrđuje na mjestima gdje je u standardnome jeziku nema. U *Šmigalovim furbarijama* promjena jedrenika *k, g, h* ispred *i* u piskavce ili sibilante *c, z, s* potvrđena je u zamjenično-pridjevnoj sklonidbi: *druzi, družijeh*, isto je u jeziku *Dunda Maroja*: *kolici, tolici, tolicijem, druzi, družijeh, drazi, drazijeh, velici, velicijeh*. U oporukama se pojava nalazi u oblicima *druzijem, ubozijem, velicijeh*; *Ljubovnici* potvrđuju: *družijeh*, tako i oporuke: *druzijem, ubozijem, velicijeh*. Frančezarije potvrđuju: *mnozi, druzi, družijeh, družijem, duzijeh, drazi, njekolicih, svikolici, visocijem, jednaci, razlicijeh*, (pored rjeđih primjera bez provedene sibilarizacije: *razlikijeh, razlikijem*). Supostojanje likova s nepromijenjenom i onih s promijenjenom osnovom nalazi već Rešetar (1933: 155) u Držićevu jeziku pa spominje da se u istoj rečenici može pronaći *njeci* i *njeki*. U Vojnovića se (u didaskalijama i u dijalogu) nalaze oblici jednaki standardnima: *drugi, blagim, visokijeh, dugi, dugim* itd.

Redukcija suglasničke skupine u leksemu “kći”, kao pojava novijega doba, zatečena je u Paljetkovu (*čer, čerkom*) i Vojnovićevu tekstu (*ći, čer, čeri, čerce*), a Budmani (1883: 171) uočava da je u 19. stoljeću reducirana inačica uobičajenija od potpune. Stariji sloj dubrovačkoga govora zadržava cjelovite oblike pa Držić ima: *kćeri, kćer* (A jd.), *kćerce* (V jd. od “kćerca”); oporuke imaju samo iznimno *ći, čeri*, a češće: *kćeram, kćerima, kćeri* i *kćere* (N jd. od “kćer”). *Ljubovnici* potvrđuju samo vokativni oblik *kćerce*, a frančezarije redovito osvjedočuju cjeloviti oblik: *kći, kćere, kćer, kćerom* te *kćerce*. Vojnović ima dvojake oblike – u didaskalijama

i u dijalogizima ima potpuni oblik: *kćeri, kćer*, dok samo u dijalogizima ima reducirani: *ćerce* (V jd.) *ćer, ćeri*.

Redukcija suglasničkih skupina na kraju riječi, uz osnovni Paljetkov tekst koji je zasvjedočio češće reducirane oblike (glagolski *jes* i imenične *ljepos, rados*) nego potpune (talijanizam *dizonest*), obilježila je i ostale građe. Frančezarije potvrđuju glagolni oblik *jes* i imenične *mahnitos, ljepos, rados, mlados* itd. (uz rijetko potvrđene primjere cjelovitih inačica: *jest, mahnitost i ljepost*); *Ljubovnici* isto tako – imenice: *jakos, ljepos, nemilos, mahnitos, mlados, krjepos, čas*, glagolni oblik *jes*, uz rjeđe potpune oblike – glagolne: *upast, izjesti* (potonje kao primjer izostanka okrnjenoga infinitivnog dočetka, zatim i *st-t*) i imenične: *obilnost. Dundo Maroje* također ima obje inačice: cjelovitu *jest, čast* i okrnjenu *jes, čas*; oporuke isto tako, s tim da su im cjeloviti oblici veće čestotnosti: *bolest, Isukrst, harnost, krst, šest, živost*, te u glagolnom obliku *jest*, no ima i okrnjenih inačica: *duševnos, jakos, koris, krepos, krs* i *jes*. Vojnović ima samo neokrnjene oblike: *most, mladost, prostranost, nemarnost, mladennost, čast, svijest, jest*. Pojava se, kako je ovo istraživanje pokazalo, ne može pripisati određenomu razdoblju ni žanru pa treba napomenuti kako su prema Budmaniju (1883: 159) okrnjene inačice prevladavale u Gundulićevu pjesničkome jeziku i u dubrovačkome vernakularu devetnaestoga stoljeća.

Sažimanje samoglasnika, naprotiv, jasno je određeno razdobljem. U dočetku riječi ta je pojava zasvjedočena u Paljetkovu i u Vojnovićevu tekstu – Paljetak: *reko, zafaljivo, zaintereso, ofabriko, fermavo, konkludo, pasavo, ofenđo, izlajo, uzazno* (tekst nema didaskalija); Vojnović u dijalogu: *reko, zno, došo*, u didaskaliji: *zagrezao, zagledao*. Naprotiv, Držićev *Dundo Maroje* nikad ne potvrđuje sažimanje, a o toj nas starini obavještava već i njegov hapaks¹⁵ *nahvao*; nadalje potvrđuje: *navao, dognao, valjao, dao, znao, poznavao*. U oporukama je sažimanje rijetko – gla-

---

15 Hapaks je riječ ili izraz koji je samo jednom potvrđen i čija uporaba ostaje na razini njezina tvorca (<http://struna.ihjj.hr/naziv/hapaks/53796/> (11. travnja 2023.)).

golski se pridjev radni čak 23 puta ostvario s punim nastavkom, npr. *pisao*, dok je samo četiri puta zasvjedočen sa sažetim likovima, npr. *poslo*, a cjelovite inačice potvrđene su i u drugim vrstama riječi: *zao*, *odizdao*, *dupao*. I *Ljubovnici* su, kao tekst nastao u razdoblju između Držića i frančezarija, očekivano potvrdili cjelovite inačice: *rekao*, *uzeo*, *komponjao*, *stao*, *mogao*, *podao*, *dao*, *infetao*, *dodijao*, *posao*, *zao*.

Pridjev “sav” u kanonskome se obliku javlja svojom ishodišnom inačicom *vas* u svim građama. U Vojnovićevoj se *Trilogiji* potvrđuje i novijim oblikom *sav* i starijim *vas* – u didaskalijama i u dijalogu.

Upitno-odnosne zamjenice “koji” i “koja” u Paljetkovu se tekstu potvrđuju standardnom inačicom (*koji*, *koja*), dok se u starijoj građi pojavljuje i čakavska. U *Dundu Maroju* čakavske inačice imaju likovi Bokčilo, Tripčeta i Pomet (*ka*), Petrunjela (*ke*), Maroje (*ki*), Maro (*ku*), ali i didaskalije, pa ih je moguće tumačiti kao normalne i izvan pje-sničkoga jezika. Uz njih se, u dijalogu i u didaskalijama, pojavljuju i inačice: *koji*, *koja*, *koju*, *koje* i *koji*. Oporučni tekstovi čakavske inačice potvrđuju u malome postotku (*ka*, *ki*) uz redovite standardne oblike, a frančezarije ih redovito imaju u stihu, a iznimno u dijaloškoj dionici. U *Ljubovnicima* čakavske inačice upitno-odnosne zamjenice potvrđuje dijaloški dio raznih dramski likova, ali znatno rjeđe od standardnih oblika. U Vojnovićevu se tekstu čakavska inačica nalazi samo u stihu.

Karakteristika koja postavlja oštriju granicu između starijega i novijega dubrovačkoga govora zasigurno je ijekavska jotacija. Paljetkov je tekst potvrđuje gotovo redovito: *đe*, *viđet*, *viđeli*, *spoviđet*, ali prilozi mu se ostvaruju i ikavskim odrazom: *ovdi* i *ondi*. Vojnović nema ikavske oblike tih leksema, već samo *ođe* te *ovdje* i *gdje*. Ostvarenost te glasovne pojave u *Trilogiji* je šarolika: u dijalozima (uključujući likove vlastelina), Orsat kaže: *Gdje je gospođa Deša?*, dok Sabo izgovara: *Daž-đe-lo je!!*, a Luco mu odgovara: *Đe ti je dažd?... Sabo! ... đe? đe?* Tako i u drugim vrstama riječi: *neđe*, *viđet*, *viđela*, *viđele*, *viđeli*, *zađeneš*, ali i *vidjeli*, *vidjela*. Oblici glagola “htjeti” glase: *ćela*, *ćio*, a isto se ostvaruje i u drugim glagolima: *ćućela*, *uvrćela*, a ima i primjera bez ostvarene jekavske jotacije: *doletjela*, *naletjela*, *htjela* (samo u didaskalijama).

Za stariji su sloj očekivani nejotirani oblici pa *Ljubovnici* beziznimno potvrđuju: *gdje, vidjet, prividjelo, htjelo, htjela, hotjela, htjeli, tjeraj, djevojka, djevojčici* itd. Držić za upitnu zamjenicu “gdje” ima ikavski odraz koji ne rabi za stilsko nijansiranje likova (nalazi se u raznih likova, u prologu i u didaskalijama): *gdi, njegdi, ovdí*, dok potvrde *gdje* i *nigdje* ima uglavnom u prologu, te u izvedenome prilogu *gdjegodi* u dijalogu (Popiva). Oblik *đe* (ili njegove tvorenice *neđe, svuđe* itd.) se ne pojavljuje. Tako u njega nema ni *ćio*, već *ktio*, zatim: *spovidje(t), vidjet, vidjeli, vidjeh, djece, djetetu, djetić, djevojka, djevico, djevenice*, a imperativni se oblik *viđ* pojavljuje samo u sluge (Popive).¹⁶

Stoljeće ili dva odmaknute od Držićeva opusa, a žanrom bliže organskomu govoru, dubrovačke su oporuke tu glasovnu pojavu potvrdile rijetko. Nije ostvorena u imenicama: *djeci, djecu, djetiću, Djevici, djevojčice, djevojčici, djevojčicam, djetetovu, djever, Sv. Nedjelju, Sv. Nedjelje* (toponim), *ponedjenika*, u priložima: *dje, gdje, nigdje, negdje, ovdje*, u glagolima: *vidjela, vidjeli, vidjeti, ispovidjela*. Znatno su manje čestotnosti primjeri u kojima je jekavska jotacija potvrđena: *neđelju, viđeti, isćerat*.¹⁷ Glagolski se oblik *viđeti* javlja u raznih oporučitelja, tijekom cijeloga promatranog razdoblja, ali današnji oblik *đe* za zamjenicu *gdje* nije potvrđen nikada, kao ni *ođe*, onđe*, neđe*, niđe*, svuđe**. U istome su razdoblju nastale frančezarije pa i one potvrđuju samo okrnjeni oblik *dje* i sraslicu *djegod* te tvorenice *nigdje, igdje* i *drugovdje*; uz najčešći ikavski oblik *ondi*. Frančezarije potvrđuju više primjera s neprovedenom

---

16 Ikavski se i ijekavski odraz u upitnim zamjenicama izmjenjuju i u istoj rečenici: *Ovdí me, gospodíne, gdje mi krstjanski govore, gdje nas razumíju*. To nije u vezi s leksemom jer se “ovdje” katkad ostvaruje i ijekavskim oblikom: *otkud vi ovdje s oružjem*, a “gdje” ikavskim: *Gdi je gostara?*

17 Oblici s provedenom ijekavskom jotacijom i dalje su iznimka. Imenica *neđelja* javlja se potkraj promatranoga razdoblja (1767.) u oporučiteljevih svjedoka, izvjesnoga Iva Bogdana i Miha Obada. Svjedoci su iz mjesta čije se ime nije dalo pročitati iz rukopisa, možda i zato što nije poznato dubrovačkomu uhu, a *nedjelja* se javlja samo u toponimu, gdje se uvijek čuva stariji sloj (Lovrić Jović, 2015: 40).

ijekavskom jotacijom:¹⁸ *djetinstvo, djetiću, djecom, djevojka, djedinstvo; daždjelo, vidjela, vidjelo, vidjeli, vidješe, prividjela, pripovidjet, zapovidjet, sidjet, žudjet, žudjeli, zasmrdjelo, otustjet, letjet, tjerat, rastjerala, otjerat, ustjebude, ćutjet, hotjet, uhitjena*. Obratni je slučaj rijetka pojava – u pri-lozima: *ovđe, onđe* (ugavnom u likova sluga ili pridošlica) te u glagol-skim oblicima: *ćeraš, ćeram, naćerivaju* (u dubrovačkih likova).

Ta glasovna pojava u *Trilogiji* nikad nije potvrđena u leksemu “dje-vojka”, “djevojčica”: *djevojka, djevojke, djevojčice*, ali je česta u sljedećim slučajevima: *viđet, viđela, viđele, viđeli, viđeh, ispoviđet, zapoviđeli* (u di-jalozima), *đe, neđe*; uz: *vidjeli, vidjela, gdje* (u dijalozima).

U 19. stoljeću glasovna promjena kojom suglasnik *d* ispred kratkoga odraza *ě* prelazi u *đ* i *ć* uzet će maha i uroditi oblicima *đed, đevojka, viđet* i *neđelja*. Uz njih će se još zadržati i stariji likovi *djed, djevojka* i *letjeti*, pogotovo i beziznimno u Cavtatu (Budmani, 1883: 157). Ta se činjenica može protumačiti i lingvističkom teorijom da se stariji sloj uvijek za-država u rubnim područjima.

Osnova *ně-* u Paljetkovoju je komediji ostvarena ijekavskim odrazom (kao posljetcem jekavske jotacije): *njeki, njeke, njekoj njekomu, njeki-jeh, njekako, njekad, nješto*, kao i beziznimno u Držića: *njekoliko, njeko-ga, njeka, njekijem*, i u frančezarijama: *njeki, njeka, njeku, njekijem, nje-kolicih, nječemu, njekako, njekada, njegdar, donjekle*.¹⁹ U oporukama su takvi primjeri brojniji (*njeka, njeki, nješta, nješto, njekoliko*), uz iznimke ekavskih ostvaraja (*nekoliko*) pa je potvrđenost isključivo ekavskoga oblika u *Ljubovnicima* začuđujuća: *nekoliko, neka, neki, neke*. Vojnović ima samo ekavski odraz: *neki, nešto, nekako, nekoliko*.

U Paljetkovu se tekstu skupina *hv* uglavnom ostvaruje glasom *f*: *fala, zafaljivo*. To je u skladu s Rešetarovom (1952: 107) tvrdnjom da je *hv* fonološki arhaizam iz kojega se poslije (misli na stoljeća poslije

18 Iznimno se promatra osnova *ně-* pa ne čini dio relativnosti u ovome odlomku.

19 Tvorbene sastavnice potonjega lika jesu *do* i *njekle* (*njekle* je nastalo od iste osnove od koje i *nekoli*, ali mu je otpalo *o*), a razni su jatovski odrazi drugdje dali likove: *donekle* i *donikle* (ARj, 2: 638).

šesnaestoga) razvilo *f*. Oporučni tekstovi potvrđuju primarni oblik: *hvala, hvale*, ali oni se ostvaruju u frazama i ustaljenim izrazima tipa *hvala Bogu* pa nisu trag vernakulara. No ni frančezarije ne potvrđuju Rešetarov zaključak jer na mjestu *hv* redovito potvrđuju *f* samo u dramskim dionicama Bosanca Ilije ili Vukašina: *fatam, fata, fatate, ufatit, ufati, prifatit, zafatit, dofati, zafale* (“zahvaljujući”). U govoru Dubrovčana *hv* nikad ne prelazi u *f*: *pohvalit, zahvalit, uzhvališ, zahvaljivam, zahvaljiva*, što znači da prijelaz skupine *hv* u *f* još nije bila karakteristika onodobnoga dubrovačkog govora. Naime, na temelju mnogih istraživanja jezik frančezarija već je ocijenjen kao izričaj veoma blizak puku,²⁰ a u 19. je stoljeću Medo Pucić ocijenio da su Molierèove komedije prerađene “na prosti dubrovački govor velikijem uspjehom i lijepom hvalom”.²¹ Smješnica *Ljubovnici* tu glasovnu pojavu ne potvrđuje pa ima samo: *hvalu, hvali, hvala*. Vojnovićeva je *Trilogija* pojavu posvjedočila samo u dionici lika Vasa: *Eh! fala gospo! (ljubi joj ruke) Eto me tu; a kako ti je, valaj, zdravlje, gospo?* Osim toga potvrđeni su oblici: *hvala, hvata, hvataju*.

Na kraju sažete analize fonološkoga sloja valja spomenuti pojavu vezanu za prilagodbu stranih riječi. Talijanske riječi na *-(i)one* (ili latinske na *-io* koje su dale talijanski *-(i)one*, npr. *administratio – administrazione*) u dubrovačkome govoru uglavnom zadržavaju isti vokal – *o* (uz umetanje međusuglasničkoga *j* i gubljenje dočetnoga *-e*): *-ijon*.²² Paljetak međutim sustavno zapisuje nastavak *-ijun*: *kondicijun, situacijuni, intencijun, konsolacijun, lecijun, opinijun, meditacijun, anulacijun*. Držić naprotiv ima samo dočetak *-ijon*: *kontemplacijoni, konsideracijon, reputacijoni, okazijon, prozuncijoni, disperacijon, imperesijon*. Isto je tako i u

²⁰ Lovrić Jović, 2014: 12.

²¹ *Dubrovnik cvijet narodnog knjištva*, 3, Zagreb 1852., 12., prema Deanović, 1972: 21–22.

²² Rešetar (1933: 227) utvrđuje načelo prilagodbe kojim talijanske imenice ženskoga roda na *-one* prelazeći u hrvatski jezik zadržavaju isti rod ulazeći među ženske osnove na *-i*, a zadržavajući *-o-* iz nastavka.

oporukama koje u stotinjak stranica građe nikad ne potvrđuju primjer s *-ijun*, već samo *-ijon*: *opozicijon, dispozicijon, satisfacijon, ezekucijon, ordinacijon, pretencijon, kondicijon, devocijon, koncepcijon, administracijon*. U tekstu *Ljubovnika* jedna je iznimka (*reputacijuni*), uz redovite oblike na *-ijon*: *opinijon, interogacijon, okazijon, imadžinacijon, rezolucijon, reputacijon, invencijon, operacijon, imadžinacijon, imperfecijon, reputacijon, rezolucijon*. I tekst nastao na prijelazu s 19. stoljeća na 20. st., Vojnovićeva *Trilogija*, s većom čestotnosti potvrđuje dočetak *-ijon*: *diskusijoni, revolucijon, konsitucijon*, uz jednom potvrđen *pročesijuni*.

U morfološkome se sloju mogu pronaći mnoge razlike između raznih vremenskih presjeka dubrovačkoga govora, ali za omjeravanje njegove starine dovoljno je istražiti množinske padežne nastavke. Paljetak u imenicama i u pridjevima ima samo novije, jednake standardnima: genitiv: *putinica, takijeh bagatela, naše fortune, godišta, moždana, maraviljozijeh fačenda, bogate parentele*; dativ: *vašijem stvarima, intencijunima*; akuzativ: *moje ordedenance*; lokativ: *u velikijem visinama*; instrumental: *s ocima*. Zamjenične oblike potvrđuje i u starome obliku: *prid vami, s nami*. Držićev *Dundo Maroje* potvrđuje stare nastavke za imenice, pridjeve i zamjenice – u genitivu: *dukat, poklad, Indijah, rukah; stranah*; u dativu: *godišnjicam, vami*; u akuzativu: samo u leksemu *ljudi*; u lokativu: *k vami*, u instrumentalu: *ružami, rumenimi, stijenami, nami, vami*. Uz njih ima i nove, uglavnom instrumentalne: *ušima, očima, tugama, njima*, (ali nikad: *vama i nama*), što ne iznenađuje jer su se promjene u smjeru standarda počele događati upravo u instrumentalnim oblicima. Oporuke su, uz nove nastavke, osvjedočile visoku čestotnost starih: ništični nastavak za genitiv: *haljin, sirot, dukat*, za dativ (nastavak *om/-em* za m. r., odnosno *am* za ž. r. *e*-vrste): *konzervatorom, fratrom, neputom, ocem, kapelanom, Jezuitom, heredom, sučesurom, epitropom kršćanom, manastijerom, Turkom*; za ženski rod: *bratučedam, nepućam, dumnam, djevojčicam, sveticam, dumnicam*; instrumentalni nastavak *-im* za m. r. potvrđen je u sljedećim primjerima: *rođacim, sinovim, Jezuitim, eredim, dužnicim, dikjaracijonim, ocim*; a instrumentalni nastavak *-ami* za ž. r. u: *nepućami, dumnami, službenicami, sveticami*,

kćerami. Lokativ je za muški rod potvrdio nastavak *-ēm*: u *psalmijem*, u *Mlecijem* i nastavak *-ēh*: u *Mlecijeh*, *po librijeh*, *na poslijeh*, *na tefterijeh*, u *tolorijeh*, u *dukatijeh*, *na Dolijeh*; a *ah* imaju imenice *e*-sklonidbe: *po crkvah*, u *molitvah*, u *rukah*, u *Konavlah*, u *misah*, *na molitvah* i *na misah*; dok je stariji nastavak *-mi* zasvjedočen u imenici m. r. *ljudi*: *Veresije koje nam su ostale po ljudmi*. Frančezarije su potvrdile stare i nove nastavke – G: *dukata*, *haljina*, *funjestara*, *dunada*; D: *požudam*, *poetam*, L: *rukami*; I: *razlozima*. Ime gradskoga predjela Prijeko u frančezarijama je potvrđeno u množini, starim nastavkom: *po Prijecim*.

Smješnica *Ljubovnici* očekivano potvrđuje stare nastavke (*nogami*, *žicama*, *maćicama*, *haljinah*, *haljinam*, *djevojčicam*, *ljudmi*, *name*), a Vojnović ih očekivano nema, čak ni u zamjenicama, jer se u *Trilogiji* nalazi samo: *nama* i *vama*.

U morfosintaktičkome opisu izdvojit će se navika zapisivanja niječnoga oblika glagola “imati” jer se u toj pojavi dobro ogleda dob dubrovačkoga govora. Paljetak zapisuje: *ne imam*; *ne imate*; *Ljubovnici* potvrđuju isto: *ne ima*, *ne imam* (iznimno i: *nemaš*); tako i frančezarije: *ne imam*, *ne imaš*, *ne imamo*; uz jednom potvrđeno *nema* (no, s obzirom na to da građa iznosi 464 stranice, ta se iznimka može smatrati priređivačevom ili tiskarskom pogreškom). Oporuke potvrđuju: *ne ima*, *ne imam*, *ne imadu*, uz jednom potvrđen oblik *nemaju* (u građi od stotinjak stranica u transkribiranome obliku). U Držićevu *Dundu Maroju* potvrđuje se: *ne imam*, *ne imate*, *ne imat(i)*, i ne nalazi se oblik *nema*, *nemaš* itd. Vojnović jedini od svih usporednih građa, uključujući i onu s kojom se uspoređuju, za taj sadržaj ima jednorječni izraz: *nema* i *nemadu*.

Na sintaktičkoj razini zasvjedočena je osnovna razlika između staroga i novoga sloja dubrovačkoga govora. Za ovu priliku istražio se red riječi, preciznije, zanaglasnica. U starome dubrovačkom govoru zamjenična zanaglasnica prethodi glagolskoj. Za jezik pisaca to je utvrdio Rešetar (1942: 36) pa će biti zanimljivo vidjeti što nude oporuke kao arhivska građa, zapisi ljudi iz naroda, puka i vlastele.

Paljetkove *Furbarije* potvrđuju isključivo standardni (i suvremeni dubrovački) redosljed: *kad su joj bila jedvice četiri godišta*, *što sam vam*

do sade ofabriko. Držić ima stari poredak: *neg vas ću molit, rijet ti ću, od velike mi si potrebe, ali vam se će prikinut remik, razumio me si*; a isto je potvrđeno i u smješnici iz 17. stoljeća: *sluga ti sam*,²³ *Ja ti sam u većoj mizeriji, Ja ti sam im izgulio nešto pineza, Kako mi si?, gdje mi si se tako sama uputila?, Dobro mi si spomenuo, mi ti smo s Ankom odlučili*; a iznimke su rijetke: *što sam ti rekao; Ono što sam ti rekao*.

U oporukama je red zanaglasnica stariji, premda ne predstavljaju književnu građu: *što mu sam, koliko mi su, koji mi su knjigu učinili, koje nam su, koju mu sam, ne znadući časa ni ure kad me će g. Bog sazvati, što joj sam, sva libra koja mu sam kupio, što joj sam na vik naredila, koji im sam ja gori ostavio*. Primjeri novijega zanaglasničkog redosljeda zasvjedočeni su u mlađim oporukama: *učinio me je, koji se je rodio, koji su mu, što su mi dužni*.

U frančezarijama se stari redosljed očekuje i potvrđuje: *ja ti ću sinčero rijet, ja mu sam držana, toliko me su vazda rispitali*, a noviji je poredak mnogo rjeđi: *rijet ću ti svu istinu, draga su mi ova mjesta*.

Vojnović beziznimno potvrđuje novinu: *i ja sam ti vladika, što si mi došô, To su nam naši stari zapoviđeli, Slušala sam te, rekla sam mu ja, fermali su nas žbiri na Dupcu, vidjeli su ih, kad su ga kanonici okadili*.

Morfosintaktička razina otkriva još jedan pečat starine koji je Paljetak dobro izabrao iz stare građe. Present imperfektivnih glagola uz koji pristaje prefiks *uz-* ima perfektivno značenje i najčešće služi za označivanje budućnosti.²⁴ Razlikuje se od glagola tvorenih prijedlogom *uz* (tipa *uzrasti*) i nema prave standardne inačice. Jedini svršeni glagol koji se u takvim izrazima pojavljuje svršeni je oblik glagola *biti*

---

23 Ovaj je izraz okamenjen u suvremenome (vjerojatno pučkom etimologijom promijenjenom) dubrovačkom izrazu *slaga vam se* (od *sluga vam sam*), potvrđeno i u Vojnovićevoj *Trilogiji*.

24 O tome piše Rešetar (1933: 189), nazivajući ga perfektivnim prezentom, jer nesvršeni glagoli u toj konstrukciji postaju svršeni.

– *budem*.²⁵ Konstrukcija je obilježila dubrovačku jezičnu baštinu, pa je imaju i Držić: *uzljubite, uzgovori, uzvidi* i dubrovačke oporuke: *uzmože, uzmori, uzbude, uzima* (uz+ima) i frančezarije: *uzima* (uz+ima), *uzidu, uzsmiju, uzčinim, uzčiniš, uzčini, uzčinu, uzvalja, uzzna, uzdonosi, uzište, ustije* (uz+htije), *uztijete, uztjeraju, uzmogu* (1. l. jd.), *uzmože, uzmožemo, uzvidiš, uzimadu, uzprijatelji, uzprohodiš, uzkaraš, uzgovoriš*.

Premda se razdobljem podudara s frančezarijama, smješnica *Ljubovnici* tu karakteristiku ne potvrđuje.²⁶

Perfektivirani prezent (kako ga zove Rešetar) potvrđuje i Paljetkov tekst u sljedećim primjerima: *ako mi vi uzbudete fedeli*. Istoj vrsti konstrukcije pripada i drugi oblik potvrđen u *Furbarijama: ustjebude li*. Izraz izrasta iz konstrukcije čakavskoga futura: *uz+htjeti+bude*, poznatoga za stariji dubrovački govor pa ga ima i Držić: *ustjedbude*.

Paljetak potvrđuje još jedan specifičan oblik: *mogudem* (*kako najbolje mogudem*). Premda ga usporedne građe ne potvrđuju, on je aktivan do današnjih dana u dubrovačkome govoru starijega naraštaja. Nastao je iz konstrukcije čakavskoga futura (*budem, bude... + infinitiv*), tipičnoga za stariji govor: *moć(i) budem*, a dokazom da nije bio samo obilježjem jezika književnosti upravo je njegova promijenjena inačica *moći budem > moćbude > mobudem > mogudem*.²⁷

Vojnović nema ni taj ni druge oblike nastale prefigiranjem s *-uz*.

25 Iako je Maretić (u drugom izdanju svoje *Gramatike*) tvrdio da se to odnosi osobito na trenutne glagole (opisuje to oblikom *uzbudem*), istraživanja dviju građa, frančezarija i oporuka (Lovrić Jović, 2014; 2015) takvu su tvrdnju opovrgnula, osim kad je u pitanju *uzbude*, oblik *par excellence*. S Maretićem se nije složio ni Rešetar koji je njegovu tvrdnju obilježio kao *lapsus calami* i dodao da je jedini primjer: *uzbude*, a ostali su glagoli uvijek imperfektivni.

26 Osim u primjeru imperativa *ustrpi se*, što se može tumačiti leksičkim obilježjem.

27 Posljednja je inačica vjerojatno nastala jezičnom intuicijom govornika kojima je u izrazu *mobudem* bilo logičnije čuti i izgovoriti sastavnicu *mogu-* od sastavnice *mobu-*.

Leksička razina predstavlja otvoreni popis pa ovom prigodom ne može biti predmetom analize. Ipak, neke su leksičke pojave ovdje odabrane kao pokazatelji glavne odlike vokabulara *Šmigalovih furbarija*, što će se obrazložiti u osvrtu i u zaključku.

Paljetak katkad ima jedinstvenu uporabu leksema, bilo da je riječ o njihovom rodu, o rekciji, o obliku ili o izboru talijanizma umjesto slavizma. U nekim bi se slučajevima moglo govoriti i o hapaksima,²⁸ o Paljetkovim novotvorenicama. U tome slučaju riječ je o novini u starini, za što naziv ni ne postoji, jer se pojava ne događa dovoljno često. Ne bi se trebalo takve lekseme smatrati omaškama, već spretnim stilogenim elementima (pretjerivanja). Osim toga, iznenađenja su u starome jeziku (ostvarenome u stvarnom pripadajućem razdoblju) ipak moguća, jer postoji bezgraničan broj stranica ispisanih dubrovačkim govorom koje još nisu istražene.²⁹ Ovdje se znanstvena istina tražila u građi kojom se Paljetak nadahnjivao u ovome zadatku, što u popratnome tekstu i navodi: “Kao molieristu iz 21. stoljeća na raspolaganju mi je bio Držićev jezik, potom jezik anonimnih dubrovačkih ‘smiješnica’ i frančezarija, kao i jezik Vojnovićevih likova te današnji dubrovački izumirući govor. Uzimao sam od svega ponešto, s namjerom da komiku originala učinim što pristupačnijom svojim današnjim sugrađanima, a da ne iznevjerim duh originala.” (Paljetak, 2015: 61).

Leksem *kondicijun* samo Paljetak rabi u muškome rodu: *pod jednim kondicijunom*. Razmatrajući u tekstu samo njegovu naviku zapisivanja

---

28 Status hapaksa može se utvrditi tek s vremenskim odmakom pa se ovdje pojam shvaća uvjetno.

29 Uvid u jezik zabilježen u dubrovačkim karnevalskim novinama koje su izlazile od početka 20. st., intenzivno do šezdesetih godina, a ujedinjene su u skupni naziv *foji od padzara* i pretražite u digitalnome repozitoriju Znanstvene knjižnice Dubrovačkih knjižnica, dokazuje da velik dio dubrovačkoga leksika nije istražen. Građu vidi na: <https://zdur.dkd.hr/?pr=l&mr%5B27848%5D=a>. (22. travnja 2023.).

te vrste talijanizama vokalom *u* umjesto *o* (*kondicijun – kondicijon*),³⁰ već je rečeno kako ti talijanizmi zadržavaju rod iz polazišnoga jezika, dakle ženski rod: tal. *la condizione – ova kondicijon* (Rešetar, 1933: 227). To potvrđuje usporedni korpus. Tako Držić ima: *veliku konsideracijon, u kontemplacijoni*,³¹ u oporukama je taj leksem visoke čestotnosti jer ga sadržaj traži (ondašnji oporučitelji često su uvjetovali nasljeđivanje): *s ovom kondicijoni*. Nastao je iz ishodišne talijanske riječi *condizione* i u oporukama je zasvjedočen deset puta (sa značenjem “uvjet”), ali česti su i talijanizmi *pretencijon* i *ordinacijon*, uvijek ženskoga roda: *rečeni (je) pokojni Antun naredio rečene ordinacijoni*. I smješnica *Ljubovnici* takve talijanizme potvrđuje samo u ženskome rodu: *njegove interogacijoni, tvoja opinijon, Ta je imadžinacijon falsa, učinio fermu rezolucijon, dobra okazijon* itd. Da se ta značajka nije mijenjala s vremenom, razvidi se i u Vojnovićevoj *Trilogiji: Tri dni diskusijoni*.

Opći je dojam pri čitanju *Furbarija* da se u njima pojavljuje veći broj talijanizama od onoga na koji smo naviknuli u frančezarijama, u smješnicama ili u Držića. Premda su talijanizmi smatrani identifikacijskim činiteljem dubrovačkoga govora, oni u rečenici nikad ne uzimaju prevlast. To ovom prilikom nije prikazivo jer taj tip analize, zbog leksika kao otvorena popisa, traži iscrpnost i izračunavanje postotaka.

Dojam se stvara i na temelju pojedinih leksičkih izbora. Jedan je od njih činjenica da talijanizam *regalati* ima samo Paljetak, dok druge građe biraju isključivo slavensku riječ – frančezarije (*darovat, darovo, darovani, darova* (G mn.), oporuke (*darovati, darovao, darovan*), *Ljubovnici* (*darovat, darovali*), *Dundo Maroje* (*darovat, darova*)³² i Vojnović

30 Za dubrovački govor ovaj leksem Sočanac (2004: 309) zapisuje *kondicion* i ženskoga je roda, a isto se nalazi u Akademijinu rječniku (ARj, 5: 265) u kojemu se leksem *kondicijon* (ž. r.) pripisuje dubrovačkim piscima iz 16. i 17. stoljeća.

31 Pretraga elektroničke građe nije pokazala nijedan rezultat za dočetak *-ijona, -ijonu, -ijonima* (ili *-iona, -ionu, -ionima*) pa se može smatrati da u toj građi muški rod za talijanizme na *-ijon* nije potvrđen.

32 Iznimno se navode i potvrde iz drugih Držićevih dramskih djela: *darovano, darovat, darova*, imenica: *darove* itd. U njima nije potvrđen talijanizam *regalati* ili *rego*.

(*darovana*). Da je talijanizam najsvježijeg datuma, dokazuje i to što ga Sočanac (2004) u svojemu opsežnom istraživanju o talijanizmima u dubrovačkoj dramskoj književnosti ne nalazi.

Iz recentnoga sloja dubrovačkoga govora Paljetak uzima i leksem *manina*, talijanizam za “narukvicu”.³³ Usporedni korpus nije ga potvrdio, no u *Dundu Maroju* u tome se značenju nalazi inačica *manilja* (tal. arh. *maniglia* – “narukvica”).

Paljetak je vičan uporabi starih oblika priloga i prijedloga, bilo da je riječ o sintaktičkoj, leksičkoj ili morfološkoj specifičnosti.

U *Furbarijama* je visoke čestotnosti izraz *s česa* u značenju “zašto”, “zbog čega”. U *Dundu Maroju* (i u ostatku njegova dramskoga opusa) taj se izraz ne pojavljuje, ali je (samo jednom) potvrđen slični: *za česa*, u značenju “radi čega”. Oblik *česa* za “čega” imaju i *Ljubovnici*, ali ne i izraz *s česa*, pa ga je Paljetak očito posudio iz frančezarija koje ga potvrđuju obilno: *S česa? E zdravo mi da znadeš s česa, dala bi mi sto razloga i pustila me da se izjadam i ljuto izjadam; Reci mi što je, s česa cijeniš imat razlog tužit se na moju gospođu?* Taj izraz Vojnović nema, a umjesto nje-ga ima standardni (i suvremeni dubrovački) prilog *zašto*.

Na mjestu čestice za izražavanje nevjerice, čuđenja, odbijanja ili poticanja – “zar” u *Furbarijama* se nalazi suvremeni dubrovački izraz *oli*. Nje-ga ne potvrđuje nijedna usporedna građa pa ni najrecentniji Vojno-vić. Oblik *oli* u tim je građama posvjedočen, ali u drugome značenju, onome koji u Paljetka i u suvremenome jeziku ima veznik “ili”: *Jesmo li jači od Mletaka?... od Pape?... ah? (...) oli od rimskoga cara?; Ja – oli – ona?* (Vojnović); *ne bih htio da se iznađe oli reče štogodi što bi bilo* in pregiudizio (*Ljubovnici*); *Oli branit slavu, oli svetit nesreću od svoje ljubavi; oli pura i simplika, oli mutna* (frančezarije, uz to imaju i *ili*); *Još ostavljam sve ostalo mojoj materi što ostane oliti priteče* (oporuke, uz to imaju češći *ili*).

---

33 Premda Sočanac (2004) u monografiji o talijanizmima u dubrovačkoj književnosti taj leksem ne navodi, pretragom građe za potrebe ovoga istraživanja potvrđen je leksem *manilja*: *Nješto imam, a nješto se mogu učas vrh dvije kolajine moje velike i vrh manilja servat. Ajmeh, Popiva, veće nije dukât!*

Držić u cjelokupnome dramskom opusu ne potvrđuje oblik *oli*, a u značenju koje taj oblik ima u Paljetkovim *Furbarijama*, Držić u *Dundu Maroju* potvrđuje staru česticu *jeda*: *Bože, Djevico, jeda ga zakolje oni haramija ki ga je onamo zaveo?*; frančezarije također: *Jeda znate, gosparru, ko može bit neki od Dubrovčana koji se vraća ovamo*; tako i *Ljubovnici*: *Jeda li je to po srjeći ona Lukrecija što sama stoji polak Krive ulice*; dok Vojnović nema tu česticu ni u kom obliku, a ondje gdje bi se mogla očekivati razrješava jednostavnije, česticom *li*: *Je li istina, gospo Ane, da u Franči i kmeti mogu biti vlastela?*

Leksička je razina iznjedrila mnoge talijanizme iz Paljetkova teksta koji se ne potvrđuju u drugim dubrovačkim građama ili rječnicima dubrovačkoga govora. Još jednom valja ponoviti kako leksik čini otvoren popis i nikad mu se ne može proglasiti kraj (dok je popis morfema i fonema konačan), a valja znati i to da je Luko Paljetak poliglot osobita dara i da se već okušao u rekonstruiranju jezika Marina Držića.³⁴ Moguće je da je talijanizme stvorio samo za tu priliku, vjerojatno u snažnoj stilogenoj službi.

Leksem *rikonoskana* u značenju (“prepoznata”) lako je mogao stvoriti od talijanskoga glagola *riconoscere* (“prepoznati”). On nije potvrđen u usporednim građama (uključujući cjelokupni Držićev dramski opus), ni u Sočanac (2004) ili u rječniku dubrovačkoga govora (Bojanić – Trinunac, 2001). Pridjev *vêra* (“prava”) mogao je crpiti iz najsvježijeg sloja dubrovačkoga govora (tal. *vera*). Isti nije potvrđen u Sočanac (2004), ali se nalazi u (Bojanić – Trinunac, 2001), no nema ga u usporednoj građi proširenoj na cijeli Držićev dramski opus. Leksem *bambinaja* (“dadilja”) nije potvrđen ni u jednom od dosad navedenih izvora i građa, ali ga je lako mogao crpiti iz pamćenja. Leksem *ritornamenat* (“povratak”) ne nalazi se u spomenutim izvorima, ali ga je lako

---

34 Luko Paljetak, 2011, *Marin: roman o Držiću*, knj. 1, Profil, Zagreb. U opisu knjige stoji kako se “ističe jezičnom virtuožnošću koja spaja arhaične slojeve jezika s modernim hrvatskim jezičnim izrazom”, vidi u: <https://mvinfo.hr/knjiga/7441/marin-roman-o-drzicu-knj-1> (12. travnja 2023.).

stvoriti prema talijanskoj rijetkoj imenici *ritornamento*. Jednako su nepotvrđeni drugdje i izrazi *kjamavati* “nazivati, zvati” (tal. *chiamare*), *inkontramenat* za “susret” (tal. arh. *incontramento*), a glagol *ritornat* Paljetak rabi u povratnome obliku (*Pristavi k tomu da mu se improvizo ritorno ćaće*) analogijom na hrvatski *vratiti se*, iako u talijanskome to nije povratni glagol (tal. *ritornare*). Dramske usporedne građe na tome mjestu imaju leksem *vratiti (se)*.

3.1. Osvrt ili od čega je satkana Paljetkova rečenica

Analiza dubrovačkoga govora iz *Šmigalovih furbarija* provedena za ovu priliku donijela je jasne rezultate. Crpeći iz raznih slojeva dubrovačkoga govora, Luko Paljetak u rečenici sjedinjuje elemente koji nikad nisu stajali zajedno, bilo u vernakularu (organskome govoru) ili u pisanoj jeziku (književnosti ili arhivskih spisa).

Tako se u stvarnosti u istoj rečenici ne bi mogli pronaći oblici *njeki* i *viđet*. Ili bi *neki videli** ili bi *njeki vidjeli**. Jednako tako u istome vremenskom presjeku Vojnovičevo *đe* u stvarnom jeziku ne može stajati u rečenici u kojoj se nalazi Držićev glagol *trjeba*. Dubrovčanin je mogao reći ili *đe treba poč** ili *gdje trjeba it**; *gdje je trjeba it**.

Paljetkov oblik *presvijetloga* “ne trpi” njegovu starinu izraženu prefigiranim glagolom s *-uz*: *ako mi vi uzbudete fedeli* ili *ustjebude li*. Ili je *ustjebudete li vidjeti prisvjetloga** ili je *budete li ćeli viđet presvijetloga**.

U istoj se rečenici jednako tako ne bi mogao naći noviji oblik *fermavo* (sa sažetim dočetkom) i arhaični prilog s *čega*. Govornik dubrovačkoga može reći *zašto si fermavo** ili je davno mogao reći: *s čega si fermavao**.

Arhaični priloz *potlje* (“s obzirom na to da, pošto”) ili *cijeć + G*, neobični su uz oblike (s provedenom jekavskom jotacijom) *đe*, *videli*, *viđet*, *spoviđet*. Reklo bi se ili: *cijeć tega trjeba vidjet** ili: *radi tega treba viđet**. Uz Paljetkove jotirane *viđet* i *spoviđet* ne bi mogao stajati ni njegov oblik *ljepos(t)*. Vojnović ima *đe*, ali i *ljepota*. Držić ima *ljepos(t)*, ali i *gdje*.

Suvremeniji oblici iz *Furbarija* koji imaju *f* na mjestu suglasničkoga skupa *hv* “ne trpe” arhaični oblik zanijevanoga glagola *imati*, no oni se

u Paljetkovoј rečenici susreću: *Fala vam, ah s česa mi je on sin jedinac, s česa ne imam sade ćer koju su mi nebesa oduzela.*

Sljedeći tekst iz *Furbarija* pokazuje dva rečenična početka (jedan za drugim u izvorniku) iz različitih vremena (iz 20. st. i iz 16., 17. i 18. st.): *Oli bi vam bilo draže da ga je priklo nožem? Sveđ je bolje bit oženjen nego mrtav.*

Vješto Paljetkovo glagolsko prefigiranje začudno je i uz leksik suvremenoga doba: ili je: *ako ustjebudeš imat manilju** ili je: *ako budeš ćela imat maninu**.

U rečenici: *Oli mniješ da ću ja tolerat personu u koju je tvoj brat inamuran*, prve se dvije riječi isključuju jer je čestica *oli* karakteristika suvremenoga govora, a oblik glagola *mniješ* pripada staromu sloju. Stvarni čovjek mogao je izgovoriti ili napisati *oli misliš* ili *jeda mniš*.

U čemu nije stvarna Paljetkova rečenica: *ja ću ti bit veće nego haran?* U razdoblju u kojemu se rabilo *veće* za “više” i *haran* za “zahvalan” zanaglasnice su bile drugačijega redoslijeda. Moglo se stoga reći: *ja ti ću bit veće nego haran** ili se danas može reći: *ja ću ti bit više nego zahvalan**.

Promatrajući Paljetkov leksik zasebno, valja reći kako novotvorenice iz *Furbarija* ne treba smatrati suvišnima jer se u tome poslu Paljetak mogao ugledati na autore frančezarija iz 18. stoljeća čiji je jezik bio prožet neobičnim leksičkim rješenjima – npr. izrazom *gnusnissimo* koji nije potvrđen drugdje. No ustrajanje na upotrebi talijanizama ne predstavlja dobro dubrovački govor. Pri leksičkome opisu jezika frančezarija iz Lovrić Jović (2014) metodom opisa svih leksema, a ne samo nestandardnih, utvrđeno je kako talijanizama nije onolik broj koliko se to razumijevalo iz dotadašnjih istraživanja. Naime, većina se opisa dubrovačkoga korpusa temeljila na opisu leksema koji se razlikuju od standardnih, druge su se dodirnojezikoslovne studije usmjeravale samo na talijanizme, no istinu o dubrovačkome leksiku može otkriti samo njegov cjelovit opis (za pojedinu građu). I takav je otkrio da broj talijanizama nije veći od broja slavizama (Lovrić Jović, 2014: 255–258). Istom metodom isto je zaključeno i za jezik dubrovačkih oporuka (Lovrić Jović, 2015: 227–232).

U razmatranjima oko leksičke vjerodostojnosti valja imati na umu da je riječ o kazališnome zadatku, jeziku koji ne mora biti usustavljen, ali mora prenositi igru. U svome je romanu o Marinu Držiću (*Marin: roman o Držiću*)³⁵ Paljetak virtuozno vladao Držićevim jezikom, unoseći u hrvatsku rečenicu latinski, njemački, turski, mađarski i, ponajviše, talijanski jezik (mletačke ili toskanske varijante), a veliko je umijeće iskazao i namjernim jezičnim spoticanjem u izgovaranju talijanskoga jezika u dijaloškim dionicama likova koji ga dobro ne poznaju, likova koji ga izgovaraju na njemački način ili bez ikakva načina – makaronski.

4. Zaključak ili komu na znanje

Ova je analiza provedena ponajviše za potrebe jezikoslovne znanosti i alatima povijesne kroatistike. Ipak, nastala je prigodom skupa s područja književne znanosti zato što književnost čini jezik, a njegovi opisi, pa i oni jezikoslovni, katkad mogu biti prinosom i znanjima iz književnosti.

Ovdje se kazališnim dionicima otvara pitanje o tome ima li smisla pisati dramske tekstove jezikom davno pokojnih gledatelja. Osim što je takav jezik teško iskonstruirati vjerodostojno, valja znati da je razumljivost takva teksta dvojbena. Ne treba međutim ni prestati postavljati pitanje je li tomu zaista tako, a posljednju bi riječ, odnosno odgovor, najbolje mogli dati gledatelji.

Luko Paljetak napisao je kazališni komad jezikom koji ne pripada sadašnjosti, čak ni onoj shvaćenoj kao razdoblje posljednjih sto godina. Preteče u koje se ugledao, autori frančezarija, smješnica i Držić, pisali su kićenim stiliziranim jezikom, ali ipak onim svojega vremena. Tako je priređivač frančezarija Mirko Deanović (1972: 22) zaključio kako u “njihovu jezičnu izrazu leži jedna od prednosti ovih tekstova za povijest jezika, jer su veoma rijetki naši prozni književni sastavci iz tog doba. Dijalog je ovih komada tako otvoren i komunikativan, tako

---

35 Isto.

spontan, živ i jednostavan da dobija obilježje pjesničkog izraza”. Naime, tekst Paljetkovih *Furbarija* nikad ne bi smio poslužiti za proučavanje povijesti jezika.

Dok se za preradbe Molièreovih djela iz 18. stoljeća dokazalo kako su nastajale za potrebe pozornice, a ne kao “vježbovnik poznavanja francuskoga jezika ili pak kabinetski rad frankofilskih entuzijasta” (Batušić, 1978: 159), za suvremenu je frančezariju (u popratnome tekstu) rečeno kako nastaje s namjerom da spasi lokalni idiom, dakle kao *vježbovnik* dubrovačkoga govora. Stare su frančezarije pisane za zabavu puka, dok je ovovremena pisana za utjehu puka i za poduku onoga dijela puka kojemu dubrovački govor nije (dovoljno) poznat. Ali zašto je onda pisana jezikom njegovih pradavnih predaka?

Istina je da Dubrovčani starijega naraštaja donekle razumiju Držićeve drame na pozornici jer ih poznaju poput molitve ili libreta. Ali ponudi li im se tadašnji, čak i vjerni, izvorni jezik u novoj priči, razumljivost je veoma niska. Redatelj i autor *Šmigalovih furbarija* smatrali su da će poteškoće u razumijevanju teksta biti nadoknađene glumačkom umješnošću i vjerojatno su bili u pravu. No dramski bi tekst trebao funkcionirati i u pisanome obliku, pogotovo zato što je predstava ograničena vremenom, a tekst mu odolijeva.

Jezik *Šmigalovih furbarija* nema stvarnosan temelj te u svojoj cijelosti i nije mogao nikad biti ostvaren kao sustav. To ne znači da za kazališne potrebe nije dobrodošao i uspio, ali znači da bi bilo pogrešno odabrati ga kao ogled dubrovačkoga govora bilo kojega vremena, pa ni onoga stiliziranog u književnosti, u dramskome žanru. Naime, u tu svrhu kao građa poslužili ostali dramski i arhivski tekstovi iz ovdje spomenutoga korpusa pa bi u budućnosti nekritički izbori mogli i tu komediju uvrstiti u građu za povijesni jezični opis, što ne bi bilo znanstveno opravdano.

Istina je da nitko ne može s potpunom sigurnošću posvjedočiti da je Držićev dramski jezik dobro prenosio stvaran razgovorni jezik puka, no opsežna jezikoslovna posvećenost njegovu opusu i opusu drugih dubrovačkih relevantnih pisaca dokazala je jezičnu sustavnost i me-

đusobnu sličnost, pa su saznanja o tome sloju dubrovačkoga govora iz književnosti cjelovita i konačna.

Tomu se mogu pridodati rezultati mnogih istraživanja koja su utvrdila da je u raznim žanrovima – dramskome, proznome i administrativno-pravnome – riječ o jednom te istome jeziku, tad nazvanome *ilirskim* ili *slovinskim*, jer mu detaljna analiza potvrđuje normu, u tome razdoblju, unutarjezičnu. Pjesnički je jezik, zbog svoje uzvišenosti i kićenosti, smatran *umjeteonskim, stvorenim vještinom i talentom*, no razlike ni ondje nisu veće od onih koje i inače razdvajaju obični razgovorni jezik od pjesničkoga. Iz toga se, dakako, izdvaja pjesnički jezik 16. stoljeća, jer su njime dominirali čakavizmi. Stoga je Rešetar (1951: 4) utvrdio da su razlike između Gundulićeva jezika i jezika dubrovačkih arhivskih spisa znatno manje nego one između pjesničkoga izraza i jezika dubrovačke kancelarije 16. stoljeća. No istom je metodom utvrdio da nijedno dubrovačko djelo 16. stoljeća ne prikazuje tako vjerno pravi tadašnji dubrovački govor koliko to čine prozne šaljive komedije Marina Držića, između ostalog i zato što govore o svome vremenu i o svome mjestu (Rešetar 1933: 99), a to je utvrđeno i za frančezarije iz 18. stoljeća,³⁶ te i to da je njihov jezik (umjetnički i stilizirani) i onaj dubrovačkih oporuka (dokumentirani jezik stvarnih ljudi) jedan te isti dubrovački govor 17. i 18. stoljeća.³⁷

Istraživanje provedeno za potrebe ovoga rada pokazalo je da je jezik Paljetkove suvremene frančezarije kolažni ogled sveukupnosti mnogih dijakronijskih slojeva dubrovačkoga govora u prošlosti. Kao takav može funkcionirati u kazališnoj čaroliji, a može biti i izdašnom građom za stilistička istraživanja i ugledanja. Ne smije međutim činiti

---

36 Izvanjezični opisi frančezarija dostupni u već zavidnu opusu posvećnu tomu dubrovačkom fenomenu govore u prilog tomu da je njihov jezik želio biti razumljiv njihovim gledateljima, zato su nastale, zato su sastavljane i zato ih teoretičari smatraju “vjernim ogledalom dubrovačkoga svakidašnjega govora” (Matić, 1906: 91–92).

37 Takvi se zaključci nalaze u monografijama Lovrić Jović, 2014 i 2015.

jezikoslovnu ni leksikografsku građu jer je vjerojatnost da se u leksiku nalaze Paljetkovi hapaksi velika, a cjelokupnost njegova izričaja u toj komediji predstavlja nešto najbliže idiolektu³⁸ – govoru pojedinca.

---

³⁸ Idiolekt je govor pojedinoga govornika, <http://struna.ihj.hr/en/naziv/idiolekt/51355/>, (11. travnja 2023.).

Izvori

- Deanović, Mirko (1972), *Dubrovačke preradbe Molièreovih komedija*: knjiga I., Stari pisci hrvatski, knjiga XXXVI, JAZU, Zagreb.
- Deanović, Mirko (1973), *Dubrovačke preradbe Molièreovih komedija*: knjiga II., Stari pisci hrvatski, knjiga XXXVII, JAZU, Zagreb.
- Držić, Marin (2009), *Dundo Maroje*, Mozaik knjiga, Zagreb.
- Ljubovnici* (2003), nepoznati autor, komedija iz XVII. stoljeća, Bula-ja naklada, Zagreb. <https://dokumen.tips/download/link/ljubovnici-55845def885b4.html> (posljednja pretraga 23. travnja 2023.).
- Paljetak, Luko (2015), *Šmigalove furbarije*, Matica hrvatska – Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku i Gradsko kazalište Marina Držića, Dubrovnik.
- Testamenta notaria*, serija 10.1. Arhivsko gradivo – rukopisi dubrovačkih oporuka na hrvatskome jeziku, Državni arhiv u Dubrovniku (sign. HR-DADU 10-1).
- Vojnović, Ivo (1902), *Dubrovačka trilogija*, Matica hrvatska, Zagreb.

Literatura

- Batušić, Nikola (1978), *Povijest hrvatskoga kazališta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Budmani, Pero (1883), “Dubrovački dijalekat, kako se sada govori”, *Rad JAZU*, Zagreb, knj. 65, str. 154–179.
- Čale, Frano (1978), *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zavod za znanost i književnosti, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Deanović, Mirko, “Zašto dubrovački književnici nisu pisali kako su govorili? ”, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, XVII/1936, str. 62–77.
- Katičić, Radoslav (1999), *Na kroatističkim raskrižjima*, Hrvatski studiji, Biblioteka Croaticum, Zagreb.
- Kvrgić, Pero (2001), “Nesretni udarci palicom”, kolumna “Stilske vježbe”, *Vijenac* 185, 5. 4. 2001. <https://www.matica.hr/vijenac/185/nesretni-udarci-palicom-16815/> (1. listopada 2022.).

- Lisac, Josip (2007), “Držićev jezik i leksikografija njegova doba”, *Čakavska rič*, XXXV (1), 9–14. <https://hrcak.srce.hr/38330> (15. travnja 2023.).
- Lovrić Jović, Ivana (2014), *O starome dubrovačkom govoru nazbilj – Jezična analiza dubrovačkih frančezarija*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Lovrić Jović, Ivana (2015), *Ja, Krsto Lučin Dubrovčanin, činim ovi testamenat – jezična analiza dubrovačkih oporuka iz 17. i 18. stoljeća s transkripcijom i rječnikom*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Matić, Tomo (1906), “Molièreove komedije u Dubrovniku”, *Rad JAZU*, Zagreb, 166, JAZU.
- Moguš, Milan (1991), “Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika”, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika (nacrta za gramatiku)*, Globus – JAZU, Zagreb, str. 15–60.
- Muhoberac, Mira (2008), “Držićev Gulisav Hrvat”, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* 19, 157–173. <https://hrcak.srce.hr/33960> (12. siječnja 2023.).
- Rešetar, Milan (1933), “Jezik Marina Držića”, *Rad JAZU*, Zagreb, 248, str. 99–240.
- Rešetar, Milan (1951), Najstariji dubrovački govor, *Glas SANU*, Beograd, 201, str. 1–47.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (u 23 sveska), 1884–1886, JAZU, Zagreb.
- Sočanac, Lelija (2004), *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri (s rječnikom talijanizama u standardnome hrvatskom jeziku i dubrovačkoj dramskoj književnosti)*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- STRUNA – *Hrvatsko strukovno nazivlje*, portal Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje: <http://struna.ihjj.hr/> (12. siječnja 2023.).

Francesarie - Molière's comedies adapted into the Dubrovnik dialect and their contemporary descendant - comparing and confrontation

The paper analyzes the language of the comedy *Šmigalove furbarije*, a contemporary adaptation of Molière's piece written by Luko Paljetak. His language has been compared to the theatre works that inspired the author, especially to *francesarie* from the 18th century. Through the phonological, morphological, syntactic, and lexical levels, the paper explores the possibility of realizing Paljetak's language in the reality.

Keywords: real Dubrovnik dialect, old Dubrovnik dialect in contemporary dramatic text, linguistics, material for scientific research